

Warszawa, 10.04.2017 r.

Prof. dr hab. Eliza Małek
em. profesor Instytut Rusycystyki UŁ

OPINIA O DOROBKU NAUKOWYM I ROZPRAWIE HABILITACYJNEJ DRA ALEKSANDRA FIEDUTY

Dr Aleksander Fieduta jest cenionym w środowisku naukowym badaczem literatury rosyjskiej XIX w., a także wytrawnym znawcą kultury pogranicza polsko-białorusko-rosyjskiego. Znaczące miejsce w jego biografii twórczej zajmuje również dziennikarstwo (jest m.in. redaktorem białoruskiego almanachu biograficznego „Асоба і час”).

Pierwszym ważnym osiągnięciem Habilitanta była publikacja monografii *Чутатель в творческом сознании А. С. Пушкина* (Mińsk 1999), której współautorem jest I. Jegorow, ale wkład Fieduty jest w niej decydujący - wykorzystano w niej tekst jego pracy doktorskiej, wyróżnionej przez rosyjską Komisję Centralną (WAK). Praca ta po latach będzie z powodzeniem kontynuowana w rozprawie habilitacyjnej dra Fieduty (o czym niżej).

Na szczególną uwagę zasługuje praca *Сюжеты и комментарии* (Wilno 2013), którą dr Fieduta w swoim Autoreferacie niesłusznie nazwał „pracą zbiorową”, a jest to *de facto* zbiór 19 jego publikowanych wcześniej artykułów i studiów (tylko jeden tekst ma współautora), poświęconych problemom POGRANICZA. Zebrane i zgrupowane według przemyślanego klucza teksty pozwalają lepiej zrozumieć zachowania i decyzje twórców Pogranicza białorusko-polsko-rosyjskiego pierwszej połowy XIX w. (rozdział I. *Земляки*), i Pogranicza epok (rozdziały: *Бывают странные сближения...* i *«Далекое близкое»*). Fieduta rozpatruje Pogranicze jako rodzaj chronotopu, który stwarza sytuację zmuszającą twórców do różnych wyborów: wyboru języka i przynależności etnicznej, opcji politycznej czy wyznania.

Zaletą studiów Fieduty jest nie tylko weryfikacja sądów poprzedników, ale także – a może przede wszystkim – wprowadzenie do obiegu i interpretacja materiałów archiwalnych,

wcześniej nie uwzględnianych w pracach tego rodzaju (por. np. publikację listów T. Bułharyna do A. Kirkora (s. 54-67) w przekładzie na język rosyjski)¹.

Monografia „*Кто б ни был ты, о мой читатель...*”. *Проблема читателя в литературе пушкинской эпохи* (Mińsk 2015), stanowiąca podstawę do ubiegania się przez dra Fiedutę o stopień doktora habilitowanego w zakresie literaturoznawstwa, jest naturalnym przedłużeniem wcześniejszych prac autora, poświęconych A. Puszkiniowi, w szczególności publikacji *Читатель в творческом сознании А.С. Пушкина* (Mińsk 1999). Tym razem jednak obiektem zainteresowania A. Fieduty są wyobrażenia o czytelniku i stosunek do czytelnika takich pisarzy jak M. Karamzin, W. Żukowski, E. Boratyński, P. Katienin, P. Wiaziemski, A. Puszkina, M. Polewoj, F. Bułharyn, O. Sękowski, A. Orłow i W. Bieliński. Habilitant na szerokim materiale pokazuje, jak pod wpływem czytelniczych wyborów może się zmieniać i jak się w rzeczywistości zmieniała autorska strategia, jak czytelnik końca XVIII – pierwszej połowy XIX w. dyktował autorowi wybór problematyki, gatunku i języka artystycznego. Z tego względu podtytuł zawężający chronologiczne cezury do doby Puszkiniowskiej jest nieco mylący.

Praca składa się ze *Wstępu* (*Введение. Вослед Белецкому (Об одной из нерешенных задач историко-литературной науки)*), trzech rozdziałów (części) zasadniczych, podsumowania, oraz wykazu wykorzystanej literatury i indeksu osób.

We *Wstępie*, wychodząc od klasycznej pracy Aleksandra Bieleckiego *Об одной из очередных задач историко-литературной науки (Изучение истории читателя)* z 1922 r., Fieduta śledzi kolejne etapy refleksji naukowej na temat relacji autor – czytelnik, podejmowane przez rosyjskich i zagranicznych badaczy (M. Bachtina, I. Dziubę, W. Prozorowa, A. Rejtblata, H. R. Jaussa, W. Isera i in.). Po ustaleniu, że z prac tych wyłania się różne rozumienie terminu *czytelnik* (1. czytelnik rzeczywisty, 2. czytelnik – postać literacka, 3. czytelnik wirtualny, istniejący w świadomości pisarza), autor recenzowanej monografii wybiera trzecie, które – jego zdaniem – jest najbardziej przydatne dla jego potrzeb. W wykazie literatury przedmiotu znalazła się reedycja monografii J. St. Bystronia o publiczności literackiej z r. 1938, natomiast zabrakło w nim ważnych prac M. Głowińskiego (np. artykułów *Wirtualny odbiorca w strukturze utworu poetyckiego*, *Świadectwa i style odbioru*), zbioru *Publiczność literacka* pod

¹ Szkoda, że autor nie opublikował tłumaczenia paralelnie z oryginałem, ale rozumiem, że publikacja była adresowana przede wszystkim do rosyjskojęzycznego odbiorcy.

red. S. Żółkiewskiego i M. Hopfinger (Wrocław 1982) czy artykułu J. Sławińskiego *Odbiór i odbiorca w procesie historycznoliterackim* (1981).

W rozdziale pierwszym (Часть 1. *От единства с читателем к конфликту с ним*) autor na wyrazistych przykładach pokazuje, iż konsekwencją bezkompromisowego nastawienia autora (np. Karamzina, Żukowskiego, Puszkina i Boratyńskiego) na wysokie normy etyczne, estetyczne i filozoficzne była utrata kontaktu z tą grupą czytelników, która wybrała lektury „lekkie i przyjemne”. Ograniczenie audytorium czytelniczego mogło być także świadomym wyborem poety, który (jak np. W. Żukowski) z powodów osobistych dąży do samotności i zamyka się na świat zewnętrzny, a swoje utwory „dedykuje” wąskiemu gronu przyjaciół, choć miał szanse utrzymać szerokie audytorium, jakie zyskał w czasie wojny z Napoleonem. Szerzej omawia Fieduta „konflikt Puszkina” z publicznością literacką, pokazując narastający rozdziew między oczekiwaniami poety i nową publicznością literacką, która zmarginalizowała wierne audytorium Puszkina, skupione w i wokół salonów literackich pierwszego ćwierćwiecza XIX w.

Po roku 1826 funkcje opiniotwórcze przejmują czasopisma. Rozdział drugi (Часть 2. *„Журналистский период” отношений автора и читателя*) został poświęcony analizie strategii pisarskiej twórców powiązanych z najważniejszymi czasopismami, redaktorów i krytyków, którzy (jak na przykład M. Polewoj, T. Bułharyn, J. Sękowski) wykazali się wrażliwością na zmieniającą się sytuację i inaczej niż pisarze typu Puszkina czy Żukowskiego projektowali swojego wirtualnego czytelnika, dzięki czemu mogli liczyć na zwiększenie nakładów swoich utworów.

Oddzielnie omówiono tu poglądy trzeciorzędnego pisarza A. A. Orłowa, który sukces mierzył nie swoim wpływem na rozum i serce czytelników, lecz liczbą sprzedanych egzemplarzy (Fieduta rekonstruuje jego literacką samoświadomość na podstawie niepublikowanych wcześniej fragmentów jego listu do M. Zagoskina) i obrazy wirtualnych odbiorców, wyczytane z tekstów D. Biegiczewa, autora popularnej powieści *Rodzina Chołmskich*, oraz A. Biestużewa, a więc tych pisarzy, którzy z różnych powodów nie mogli publicznie ujawniać swojej tożsamości.

Ciekawie prezentuje się rozdział 3 (Часть 3. *Частные случаи установки на читателя*), w którym Habilitant omawia projekcję wirtualnego odbiorcy w świadomości dwujęzycznych autorów i pokazuje konsekwencje, jakie rodzi wybór przez nich języka ojczystego. H. Kwitko-Osnowjanienko i W. Dunin-Marcinkiewicz, decydując się na tworzenie w językach narodowych, zyskują status klasyków literatury ukraińskiej i białoruskiej, Polak J.

E. Przecławski, wybierając język rosyjski, nie zdobył czytelnika rosyjskiego i jednocześnie wypadł z kanonu piśmiennictwa polskiego. Wcześniej jednak Fieduta pokazał, że Polacy T. Bulharyn i J. Sękowski, którzy wybrali język obcy, podbili rosyjski rynek czytelniczy, może zatem o marginalności Przecławskiego zdecydował nie tyle wybór języka, co skala talentu?

Interesujące są również uwagi o orientacji na czytelnika w dziennikach i tekstach wspomnieniowych profesjonalnych i nieprofesjonalnych pisarzy (autor jako czytelnik własnego ego-dokumentu). Habilitant dowodzi, że autor piszący wspomnienia i tenże autor czytający je po upływie jakiegoś czasu – to jakby dwie różne osoby z innym doświadczeniem życiowym i inną wiedzą. Pokazuje też, że dzienniki można pisać i dla siebie i dla potomków (*Dziennik Puszkina*, dzienniki A. W. Nikitienki, M. A. Korfa, dzienniki dekabrystów czy W. Żukowskiego).

W podsumowaniu (*Некоторые выводы, или «Каждый пишет, как он слышит...»*) Habilitant zastanawia się, czy przedstawione w monografii przykłady i analizy dostatecznie precyzyjnie pokazują proces „emancypacji” odbiorcy, ale wyciągnięcie ostatecznych wniosków zostawia czytelnikowi.

Zamyka monografię *Aneks* (*«Нечитатель» в русской литературе пушкинской поры*), w którym Autor śledzi motyw „nieczytania” w literaturze rosyjskiej lat trzydziestych XIX w. (na przykładzie wybranych utworów Puszkina, Kwitki-Osnowjaniienki i Gogola).

Kilka uwag polemicznych. W recenzowanej pracy autor pokazuje, że w „dobie Puszkiniowskiej” nastąpiła radykalna zmiana relacji między pisarzem a publicznością literacką, która utraciła swoją jednolitość. Wydaje się jednak, że pisarze, tworzący pod „dyktando”, zgodnie z życzeniami i możliwościami percepcyjnymi tzw. masowego odbiorcy, pojawili się w Rosji znacznie wcześniej. Świadoma orientacja na taką publiczność literacką jest widoczna w wielu drukach drugiej połowy XVIII w.: por. wielokrotnie wznawiane zbiory anegdot, bajek literackich i ludowych, romansów błazeńskich, tłumaczonych i oryginalnych (tu można by choćby wspomnieć M. Czulkowa i jego *Kpiarza* czy *Bajki rosyjskie* W. Lowszyna). Na zalew rynku wydawniczego takimi „dziełami” narzekał A. Sumarokow, który pisał przecież, że lepiej nie mieć żadnych pisarzy niż mieć pisarzy złych. Choć, paradoksalnie, sam tym tendencjom ulegał, tworząc obok tragedii, komedii, ód i bajek także zabawne tekściki, tzw. bilecycy, które służyły do zabawy salonowej. Nieprzypadkowo również wiele jego bajek zostało wykorzystanych przez wydawców literatury straganowej (łubkowej), gdzie funkcjonowały bez imienia autora. A Karamzin w eseju *О книжной торговле и любви ко чтению в России*, co zresztą przypomniał Fieduta (zob. s. 36 monografii), zauważył, że publiczność literacka jest

niejednorodna: jedni czytelnicy sięgają więc po dzieła J.-J. Rousseau'a, inni po *Nieszczęsnego Nikanora*.

Stwierdzenie – słuszne zresztą – autora monografii, że literatura „doby Puszkiniowskiej” przypomina pod wieloma względami literaturę współczesną, należałoby uzupełnić o spojrzenie wstecz. I wtedy okaże się, że taki element życia literackiego, jak opisana przez A. Fiedutę relacja między autorem, wsłuchującym się w oczekiwania czytelników, a odbiorcą, nie jest „wynałazkiem” dziewiętnastowiecznym.

Niemniej, należy podkreślić, że w sytuacji, kiedy historycy literatury rosyjskiej tradycyjnie zatrzymują swoją uwagę na pisarzach wybitnych, uzupełnienie spojrzenia na literaturę przez pryzmat dokonań pisarzy drugo- i trzeciorzędnych pozwala lepiej zrozumieć całą złożoność życia literackiego tamtych czasów. Nie sposób bowiem odmówić racji uczonemu, kiedy twierdzi, że ważnym czynnikiem konstytutywnym procesu historycznoliterackiego jest odbiorca, a pisarz, który uwzględnia jego oczekiwania, ma większe szanse na sukces komercyjny.

Powstanie monografii *«Кто бы ни был ты, о мой читатель...». Проблема читателя в литературе пушкинской эпохи* (Mińsk 2015), stanowiącej podstawę do ubiegania się o stopień doktora habilitowanego nauk humanistycznych w zakresie literaturoznawstwa, poprzedziła wieloletnia żmudna praca nad materiałami źródłowymi, które nawet wówczas, gdy nie są bezpośrednio przywoływane, są obecne w niej implicite, dzięki czemu wnioski i uogólnienia o charakterze teoretycznoliterackim i historycznym zyskują mają solidną podstawę materiałową.

Z pozostałych druków zwartych A. Fieduty wyróżniłabym *Письма прошедшего времени. Материалы к истории литературы и литературного быта Российской Империи* (Mińsk 2009), w których znajdujemy cały szereg świeżych obserwacji na temat rosyjsko-polskich stosunków literackich lat 1820-1830. Do tej kategorii publikacji należy również tom *Поляки в Петербурге в первой половине XIX века* (2010), wydany w serii „Россия в мемуарах” przez prestiżowe wydawnictwo „Новое литературное обозрение” z obszernym wstępem i komentarzami Habilitanta. Ta ostatnia, chociaż nie jest wolna od usterek technicznych i pewnych błędów faktycznych (na co w recenzji zwracał uwagę A. Rejtłat), przynosi wiele nowych faktów pozwalających lepiej zrozumieć sytuację Polaków, którzy z różnych powodów znaleźli się w stolicy imperium, poznać ich opinie o życiu codziennym i kulturze Petersburga, zrozumieć ich postępowanie. Rozproszone wspomnienia A.

Przeclawskiego, S. Morawskiego, T. Bobrowskiego i A. Kirkora po raz pierwszy trafiają do rosyjskiego czytelnika w przekładzie na język rosyjski.

Po uzyskaniu stopnia doktora Habilitant opublikował ponadto 38 artykułów w czasopismach naukowych i 68 w recenzowanych pracach zbiorowych, część z nich, jak wspomniałam wcześniej weszła następnie zbioru *Сюжеты и комментарии* (Wilno 2013).

Nagrody za działalność naukową albo artystyczną

Dr A. Fieduta jest laureatem trzech nagród za działalność dziennikarską, wyróżniona była również jego rozprawa doktorska.

Kierowanie międzynarodowymi i krajowymi projektami badawczymi oraz udział w takich projektach

Habilitant brał w roku 2012 udział w realizacji międzynarodowego projektu badawczego „1812 год в истории и культуре России. Из истории осмысления государственной и национальной идентичности в России. Исследование и материалы” kierowanego przez prof. M. Stroganowa z Twerskiego Uniwersytetu Państwowego.

Konferencje międzynarodowe

Ważnym elementem działalności naukowej kandydata do stopnia doktora habilitowanego jest uczestnictwo w konferencjach. Dr A. Fieduta wziął czynny udział w ponad 50 międzynarodowych konferencjach naukowych, organizowanych przez uniwersytety i inne instytucje naukowe na Białorusi (Grodno, Mińsk), Łotwie (Ryga), Litwie (Kaunas, Wilno, Daugavpilis), Ukrainie (Kijów), w Rosji (Psków, Twer, Moskwa, Petersburg), Polsce (Warszawa, Kraków, Białystok, Siedlce), Estonii (Tallin), co należy uznać za osiągnięcie ponadprzeciętne.

Osiągnięcia dydaktyczne i organizacyjne

Ponieważ dr Fieduta z względów politycznych nie ma stałego zatrudnienia w żadnej z białoruskich uczelni wyższych (pracuje na kontrakcie w Europejskim Uniwersytecie Humanistycznym w Wilnie, gdzie prowadzi zajęcia z zakresu politologii a nie filologii, uprawia też czynnie dziennikarstwo), jego osiągnięcia dydaktyczne są skromniejsze niż można byłoby oczekiwać od osoby z takimi kompetencjami. Niemniej jednak w latach 2012-2014 powierzono mu recenzowanie 2 rozpraw doktorskich na Uniwersytecie Wileńskim – jednej o profilu filologicznym, drugiej – socjologicznym.

W latach 2011-2016 był też redaktorem naczelnym czasopisma naukowego „Перекрестки”, wydawanego przez Europejski Uniwersytet Humanistyczny w Wilnie.

Konkludując, stwierdzam, że dr Fieduta jawi się jako badacz konsekwentny i dojrzały, systematycznie poszerzający zakres swoich studiów. Jego dorobek naukowy z okresu po uzyskaniu stopnia doktora oraz rozprawa habilitacyjna odpowiada warunkom określonym w Ustawie z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. nr 65, poz. 595 ze zm. w Dz.U. z 2005 r., nr 164, poz. 1365) i stanowi wystarczającą podstawę do nadania mu stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk humanistycznych, w zakresie literaturoznawstwa.

